

تبیین مفهوم خدمت به خلق و جایگاه آن در روایات اسلامی

مهسا یزدانی^۱

چکیده

خدمت به خلق خدا از جمله ارزشهای دینی است که هم در قرآن کریم و هم در سیره امامان معصوم (علیه السلام) توجه ویژه ای به آن شده و بسیار مهم شمرده است تا جای که هم ردیف عباداتی همچون نماز، روزه، حج و اعتکاف و خوانده شده است، به طوریکه در جای جای روایات، انسان را به دستگیری، گره گشایی و خدمت رسانی به دیگران توصیه نموده اند. لذا با توجه به اهمیت این مقوله در این پژوهش محقق با مطرح ساختن موضوع "تبیین مفهوم خدمت به خلق و جایگاه آن از دیدگاه اسلام" اشاره کرده. این پژوهش به صورت ای کتابخانه ای گردآوری گردیده است. که این گردآوری بر عناوینی همچون تبیین مفهوم خدمت به خلق در روایات اسلامی و جایگاه خدمت به خلق در روایات اسلامی شده است. در نهایت نتیجه این مقاله زندگی خویش با مردم، انفاق، احسان و خدمت به مردم در مسائل و مشکلات را در خود تقویت نمایند چرا که این امر خود زمینه و بستری مناسب برای خدمت به مردم را فراهم می آورد.

واژگان کلیدی: پیامدهای تربیتی، تبیین، خدمت به خلق، دیدگاه اسلام.

1. پایه پنجم، مدرسه ایمانیه. 1404-1405.

خدمت به خلق، یعنی تلاش برای رفع نیازها و مشکلات دیگران، در فرهنگ اسلامی جایگاهی ویژه دارد . آموزه‌های قرآن و روایات اهل بیت (علیه السلام) نشان می‌دهد که پس از انجام فرایض عبادی، بزرگ‌ترین راه نزدیکی به خداوند، خدمت به بندگان اوست .این مفهوم، نه تنها یک وظیفه اجتماعی بلکه یک عبادت محسوب می‌شود که آثار معنوی و اخروی فراوان دارد. سوالاتی که ذهن را درگیر خود کرده از جمله: چگونه در روایات اسلامی میتوان مفهوم خدمت به خلق اشاره نمود؟ در روایات اسلامی برای خدمت به خلق چه جایگاهی در نظر گرفته شده است؟ حال نمونه پژوهشی شامل کتب مذهبی از جمله محدثی، جواد. بیگ محمدی، جواد. قرض الحسنه هست ها و بایسته ها. ترجمه و توضیح چهل حدیث از امام کاظم (علیه السلام) و... با مطالعه و فیش برداری از این منابع استفاده شده به تبیین هر یک از این سوالات پرداخته، که در نهایت با توجه به بررسی سوالات پژوهش و تحلیل یافته این پیشنهاد را مطرح می سازد که انسان ها سعی کنند تا روحیه مردمی بودن و با مردم جوشیدن، ساده زیستی و تلاش برای همسان نمودن زندگی خویش با مردم، انفاق، احسان و خدمت به مردم در مسائل و مشکلات را در خود تقویت نمایند چرا که این امر خود زمینه و بستری مناسب برای خدمت به مردم را فراهم می آورد.

مفهوم شناسی

خدمت در معنای لغوی و اصطلاحی: معنای لغوی یعنی کار کردن برای کسی به قصد کمک.^۱ و در اصطلاح عبارت از فعالیتی جانبی است که با هدف بهبود و ارتقای محصول اصلی انجام می‌گیرد.^۲ تعریف خدمت، به دلیل تنوع آن، همواره کار سختی بوده است. آنچه موضوع را پیچیده‌تر می‌کند، این است که اغلب، به دلیل غیر محسوس بودن بسیاری از داده‌ها و ستاده‌ها، درک کردن روشی که خدمت در آن ایجاد و به مشتریان عرضه می‌شود، دشوار است. اکثر مردم برای تعریف تولید یا کشاورزی، مشکل چندانی ندارند، ولی برای تعریف خدمت دچار مشکل هستند.^۳

خلق در معنای لغوی و اصطلاحی: در لغت به معنای آفریدن و آفریده آمده است. ناگفته نماند: اصل خلق به معنی اندازه‌گیری و تقدیر است و چون آفریدن توام با اندازه‌گیری است لذا خلق را آفریدن و آفریده معنی می‌کنند چنانکه اهل لغت گفته‌اند.^۴ اما در اصطلاح یعنی چون آفریدن توام با اندازه‌گیری است بنابراین خلق را آفریده و آفریدن معنی می‌کنند. راغب می‌گوید: اصل خلق به معنی اندازه‌گیری درست می‌باشد (التقدیر المستقیم) که در ابداع شیء و ایجاد آن به کار می‌رود.^۵

1) تبیین مفهوم خدمت به خلق در روایات اسلامی

واژه خدمت به خلق کاربرد قرآنی ندارد، اما در روایات وارد شده، واژه "خدمت" است. خدمت‌گزاری از ویژگی‌ها و مشخصه‌های اصلی مومنان است. دین اسلام به عنوان آخرین دین الهی، دینی اجتماعی است و به همه ابعاد و زوایای زندگی بشری نظارت و توجه داشته است و رابطه انسان را فقط در ارتباط او با خدا و انجام سلسله‌ای از عبادات دستوری مانند نماز و روزه خلاصه نمی‌کند، بلکه انسان را در سطحی وسیع‌تر و مقیاسی بزرگ و اجتماعی می‌نگرد که در هر بعدی از ابعادش باید نکات و مسائلی را مدنظر داشته باشد.

1. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ذیل کلمه خدمت.

2. روستا، رفتار مصرف‌کننده، ص 26.

3. لاولاک، کریستوفر؛ پیشین، ص 34.

4. فیروزآبادی، قاموس المحيط، ج ۳، ص ۲۲۸.

5. راغب اصفهانی، المفردات، ص ۱۵۷.

در اسلام علاوه بر حقوق واجبه از قبیل خمس و زکات، حقوقی هم بر عهده ثروتمندان و صاحبان قدرت گذاشته شده است؛ بنابراین به ثروتمندان دستور می‌دهد: پس از تأمین نیازهای ضروری و گاه نیمه ضروری، دست از مصرف‌گرایی و اسراف بردارند و بخشی از امکانات مالی‌شان را صرف رسیدگی به ضعفا کنند. اگر در جامعه، کسانی هستند که نیاز مالی دارند، در مقابل، کسانی هم هستند که می‌توانند به دیگران کمک کنند و بدین جهت است که وظیفه ثروتمندان سنگین‌تر می‌شود، زیرا همیشه وظایف براساس امکانات تعیین می‌شود.

یکی از روایان می‌گوید: از امام صادق (علیه السلام) شنیدم که فرمود: «الْمُؤْمِنُونَ خَدَمَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ قُلْتُ وَكَيْفَ يَكُونُونَ خَدَمًا بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ قَالَ يَفِيدُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، مومنان خدمت‌گزار یکدیگرند. گفتم: چگونه؟ فرمود: به یکدیگر فایده و سود می‌رسانند.»^۱

رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) بزرگ هر قومی را خدمت‌گزار آنان می‌داند: «سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ».^۲

آن حضرت در ترغیب مومنان، به خدمت به جامعه اسلامی می‌فرماید: «أَيُّمَا مُسْلِمٍ خَدَمَ قَوْمًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِثْلَ عَدَدِهِمْ خَدَمًا فِي الْجَنَّةِ: هر مسلمانی که به دیگر مسلمانان خدمت کند، (او را نسزد) جز اینکه خدا به شماره آنان، از خدمت‌کاران بهشتی به او عطا فرماید».^۳

یکی از درخواست‌های امامان از خداوند متعال، توفیق خدمت‌گزاری بوده است و آنان این خواسته ارزشمند را در قالب دعا‌های خویش ابراز می‌نمودند. امام سجاد (علیه السلام) در دعای مکارم الاخلاق این چنین با پروردگارش نجوا می‌کند:

«وَاجْرِ لِلنَّاسِ عَلَى يَدَيِ الْخَيْرِ وَلَا تَمَحِّقْهُ بِالْمَنِّ: خداوندا! انجام کار خیر برای مردم را، به دست من اجرا کن و خدمات نیکم را با منت گزاردن ضایع مگردان».^۴

1. کلینی، مترجم حسن زاده، اصول کافی، ج 2، ص 167.

2. طبرسی، مکارم الاخلاق: ج 1 ص 536 ح 1866.

3. کلینی، مترجم حسن زاده، اصول کافی، ج 2، ص 176.

4. سجادی، ترجمه صحیفه سجادیه، دعای 20.

رفع نیاز حاجت‌مندان و کمک به ارباب رجوع، در جوامع حدیثی و منابع فقهی، بخش‌های مستقلی را به خود اختصاص داده است. "قضاء حاجه المؤمن"، "خدمه المؤمن"، "الاهتمام بامور المسلمین"، "الطاف المؤمن و اکرامه" برخی از عناوین این ابواب است.

خدمت‌گزاری، مفهوم وسیع و گسترده‌ای دارد. این واژه تمام فعالیت‌های مثبت و مفید را در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و معنوی شامل می‌شود. این نکته حائز اهمیت است که: خدمت‌گزاری غیر از انجام وظیفه است. کسی که به میزان دریافت مزد کار می‌کند، خدمت‌گزار نیست، گرچه نتیجه تلاش او در راستای خدمت به خلق قرار گیرد. خدمت‌گزاری، واژه‌ای است که با چگونگی عمل و نیت فرد ارتباط مستقیم دارد.

معلمی که علاوه بر انجام دقیق وظایف، برای رشد و شکوفایی شاگردان دل می‌سوزاند، پزشکی که با قصد تسکین آلام بیماران به درمان آنها می‌پردازد و در این راه از هیچ تلاشی فروگذار نمی‌کند، عالمی که علاوه بر تبیین احکام دین، در امور خیر و حل مسائل مردم پیشگام است، ثروتمندی که علاوه بر ادای حقوق واجب شرعی، با اموال و دارائیش مراکز سودمند تاسیس می‌کند و به نیازمندان امداد می‌رساند، از نمونه‌های بارز خدمت‌گزاری‌اند. بدینسان درمی‌یابیم که گذشت، فداکاری، ایثار، تحمل سختی و احساس همبستگی با هم‌نوعان در مفهوم خدمت‌گزاری نهفته است.^۱

(2) جایگاه خدمت به خلق در روایات اسلامی

خدمت به خلق امری مقدس است که همواره در آموزه‌های همه ادیان بدان سفارش شده است و بی‌گمان، خشنودی خداوند تبارک و تعالی در آن نهفته است. هدف همه واقفان در تاریخ، در هر شکلی، نوعی خدمت به خلق بوده است. هر موقوفه‌ای، نمادی از خدمت است و زیبایی خدمت به بندگان خدا را به تصویر می‌کشد.

درباره اهمیت و ارزش خدمت به خلق در اسلام، روایت‌های بسیاری وجود دارد که در اینجا تنها به دو نمونه اشاره می‌کنیم:

پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «مردم، عیال خداوند هستند. پس کسی از آنان در نزد خدا دوست داشتنی‌تر است که به عیال خدا سود برساند و اهل خانه‌ای را شاد گرداند».^۲

1. متوسل، درآمدی بر اخلاق پزشکی، ص 176-178.

2. حرعاملی، مترجم جلالی، وسائل الشیعه، ج 16، ص 341.

که صحبت متقین به میان می‌آمد، حتی افراد فاسق نیز می‌گفتند: فلانی خیلی مؤمن است و ما او را دوست داریم.

بنابراین اشخاص پاک و باتقوا، نه تنها پیش خوبان عزیزند، بلکه پیش بدان نیز محبوبند، این همان «فطرت» است که قرآن فرمود: «فَطَرَتَ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهِ»^۱؛ کشش انسان به طرف خوبی‌ها است، یاد خدا بودن شامل همه اعضای بدن می‌شود. اگر انسان با زبان خود «سبحان‌الله» بگوید، خوب است اما نیکوست که همه اعضای بدن به یاد خدا باشد؛ یعنی چشم گناه نکند و گوش مواظب باشد که حرام نشنود، پس چه فایده دارد برای کسی که با زبان ذکر خدا می‌گوید، اما اندام دیگر او گناه می‌کند؟!

انسان وقتی به یاد خداست، نزد خدا محبوب‌تر است؛ «بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ»^۲، خوش به سعادت کسی که به یاد خداست. منظور از یاد خدا بودن، نماز خواندن نیست. پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) فرمود: «چه بسیار افرادی که نماز کم می‌خوانند و روزه کم می‌گیرند، اما به یاد خدا هستند. نماز خیرالعمل است، اما آنچه بیشتر به انسان بها می‌دهد، توجه به خدا داشتن است»^۳

خدا رحمت کند مرحوم آیت‌الله اراکی را که می‌فرمودند: «آیت‌الله بروجردی چقدر در کارش توانایی داشت؛ یک روز به منزل ایشان رفتم و گفتم که آیت‌الله صدوقی از مسافرت برگشته‌اند، بیاید به دیدن ایشان برویم، آیت‌الله بروجردی عادت داشت که هر گاه به دیدار آقایان می‌رفت یک برگ از استفتائات با خود می‌برد. آن روز به همراه ایشان و آیت‌الله خوانساری به منزل شهید صدوقی رفتیم، زیر کرسی نشستیم و آنگاه آقای بروجردی استفتاء را جلو گذاشت و مسئله‌ای را طرح کرد و بعد به آقای صدوقی گفت اگر در خانه کتاب جواهر را دارید بیاورید و این فرع را پیدا کنید! همگی ورق زدیم و خسته شدیم و پیدا نکردیم. آقای بروجردی فرمودند: جواهر را به من بدهید و سریعاً فرع را پیدا کردند و فرمودند شما با جواهر کمتر سر و کار دارید.»

ای عزیز! صاحب نظر باش که بدانی فقه را از چه راهی پیدا کنی و وارد شوی و استدلال نمایی. حضرت فرمودند: ما اصول مطالب را می‌دهیم و فروع را خودتان بیرون آورید.

1. روم/ 30.

2. قیامت/ 14.

3. مجلسی، مترجم موسوی همدانی، بحارالانوار، ج 93، ص 154.

در تحصیل علم و شرکت در دروس منظم باشید. کسی که نسبت به درس بی‌اهمیت باشد، به جایی نخواهد رسید. علمای ما حتی نامه‌هایی را که به دستشان می‌رسید، در ایام درس و بحث باز نمی‌کردند که مبادا وقت آنها گرفته شود. تصمیم بگیرید که برای درس اهمیت بیشتری قائل شوید. اگر از لحاظ علمی و اخلاقی پیشرفت کنید، هر یک از شما طلاب در جامعه منشأ خیر و برکت خواهید شد. نَفَس شما در مردم اثر خواهد کرد، در غیر این صورت عمرتان به هدر می‌رود و از اینکه نتوانسته‌اید به مقامات بالا برسید پشیمان خواهید شد¹.

1. آیت الله بروجردی، محبوب‌ترین افراد نزد خدا، 538915.

نتیجه

خدمت به خلق در اسلام نه تنها یک وظیفه اجتماعی بلکه عبادتی ارزشمند و اجتماعی که در روایات جایگاه والایی دارد. این عمل، انسان را از خودمحوری دور کرده و هرگونه تلاش برای رفع نیازهای مردم، همسنگ با بندگی خدا و راهی برای رسیدن به قرب الهی و اخلاق الهی نزدیک می‌سازد. در دنیای امروز، بازخوانی این آموزه‌ها می‌تواند راهی برای ساختن جامعه‌ای مهربان‌تر و همدل‌تر باشد.

ارزش انسان در نگاه دین، روایات معصومان (علیه السلام) نشان می‌دهد که ارزش انسان به میزان نفعی است که به دیگران می‌رساند. بنابراین، خدمت به مردم جایگاهی والا دارد و از مهم‌ترین مصادیق عمل صالح و عبادت اجتماعی است.

1. ابن بابويه شيخ صدوق، محمد بن علی بن. مترجم جمعی از نویسندگان، امالی شيخ الصدوق. اصفهان، موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان. چاپ اول. 1402.
2. احمدوند، فردین. مکارم اخلاق در صحیفه سجادیه. قم، انتشارات زائر، ۱۳۹۱.
3. بیگ محمدی، جواد. قرض الحسنه هست ها و بایسته ها. قم، مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران. چاپ اول. 1386.
4. پوریزدی، رحمت. شاد کردن دیگران از دیدگاه اهل بیت (علیهم السلام) رحمت. قم، انتشارات قدس. چاپ اول 1399.
5. تمیمی آمد، عبدالواحد بن محمد. مترجم راشدی، سعید و لطیف. ترجمه غررالحکم و دررالکلم. قم، دارالحديث. چاپ دوم. 1385.
6. حرعاملی، محمبن حسن بن، مترجم جلالی، محمدرضا. وسائل الشیعه. اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان. چاپ 12 . 1402.
7. دشتی، محمد. نهج الحیاه فرهنگ سخنان امام حسین (علیه السلام). تهران، مشهور. چاپ سوم. 1381.
8. دیلمی، حسین. حکایت و حکمت. قم، انتشارات حرم. چاپ اول. 1384.
9. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. المفردات. تهران، انتشارات مرتضوی. چاپ چهارم. 1388.
10. روستا، احمد. رفتار مصرف کننده. تهران، انتشارات سارگل. چاپ اول. 1385.
11. سجادی، سید احمد. ترجمه صحیفه سجادیه. قم، سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه. چاپ دوم. 1387.
12. شعبه الحرائی، حسن بن علی بن ، مترجم جعفری، بهراد. ترجمه تحف العقول عن آل الرسول علیهم السلام. تهران، دار الکتب الاسلامیه. چاپ سوم. 1380.
13. طبرسی، فضل بن حسن. مکارم اخلاق. تهران، انتشارات حبیب. چاپ دوم. 1386.
14. عسگری، فاطمه. مجموعه لطایف و حکایات. قم، مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران. چاپ اول. 1386.

15. عمید، حسن. فرهنگ فارسی عمید. تهران، امیرکبیر. چاپ پانزدهم. 1360.
16. فرداد، محمد. گنجینه لطایف. تهران، بنیاد. چاپ هفتم 1373.
17. فیروزآبادی، مجدالدین. قاموس المحيط. تهران، شیرازگان. چاپ اول. 1380.
18. کلینی، محمدبن یعقوب. مترجم حسن زاده، صادق. اصول کافی. تهران، قائم آل محمد. چاپ اول. 1385.
19. مترجم مصطفوی، رضا. فروغ کافی. تهران، عهدن مانا. چاپ اول. 1385.
20. لامعی، شعبانعلی. سید حکایت و لطیفه. تهران، یاران آفتاب. چاپ اول. 1389.
21. لولاک، کریستوفر. مترجم کاملان، محمد. پیشین. تهران، آموخته. چاپ دوم. 1402.
22. متوسل، محمود. درآمدی بر اخلاق پزشکی. تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. چاپ اول. 1393.
23. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی. مترجم موسوی همدانی، سید ابوالحسن. بحارالانوار. تهران، دارالکتب الاسلامیه. چاپ چهارم. 1387.
24. محدثی، جواد. ترجمه و توضیح چهل حدیث از امام کاظم (علیه السلام). تهران، به نشر. چاپ اول. 1390.
25. ملایی پورقرجه داغی، جواد. وقف سرمایه ای ماندگار. قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران. چاپ دوم 1384.
26. میری خضری، سیدعباس. خدمت گذاری به زائران در فرهنگ اسلامی. تهران، انتشارات مشعر. چاپ دوم. 1391.
27. واحد تحقیقات موسسه فرهنگی هنری جام طهور دائرة المعارف طهور. فرهنگ و علوم انسانی. اصفهان، موسسه فرهنگی هنری جام طهور دائرة المعارف طهور. چاپ اول. 1395.

سایت

1. آیت الله بروجردی. محبوب ترین افراد نزد خدا. 538915. 1394.
2. آیت الله مظاهری، حسین. اخلاق و معنویت. 1361.
3. حجت الاسلام و المسلمین قرائتی، محسن. برکات انفاق و کمک به دیگران درس‌هایی از قرآن. 1394.
4. غفاری، مهدی. احسان در سیره سیدالشهدا. کیهان. 291932. 1403.